

the right to respect for their private life; the right to freedom of expression of one's religion or belief; the right to freedom of expression; the right to freedom of association; humiliating treatment and discrimination against the enjoyment of the abovementioned human rights. According to most ECHR judges, who have dealt with the said cases, the disputed prohibition is not necessary in a «democratic society for public safety» but its main task is to preserve the conditions of «cohabitation» as an element of «protection of the rights and freedoms of others». In the context of this debate, attention was paid indirectly to such EU Member States as: Austria, Bulgaria, Croatia, Germany, Latvia, the Netherlands, Italy, Spain, Denmark, Switzerland.

Keywords: human rights, legal guarantees, security, privacy.

DOI: 10.33663/2524-017X-2020-11-32

УДК 340.1

*Ганна Зіновіївна Огнев'юк,
доцент кафедри інтелектуальної власності
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
кандидат юридичних наук*

ЯСНІСТЬ І ЧІТКІСТЬ ЗАКОНОДАВЧИХ ПОЛОЖЕНЬ ЯК ВИМОГА ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ

Постановка проблеми. Вимоги до чіткості і ясності положень нормативних актів є обов'язковою умовою до нормотворення. Найчастіше цю вимогу вважають вимогою законодавчої техніки. Для забезпечення ясності і чіткості нормативних актів розроблено процедурні вимоги до створення і прийняття нормативного акта, що передбачає залучення науковців, практиків, філологів, громадськості до роботи над формулюванням законодавчих положень. Незважаючи на ці процедурні заходи, після прийняття і введення в дію нормативного акта нерідко виникають закиди щодо нечіткості і неузгодженості його положень, неясності формулювань і двозначності висловлювань. Виникнення такої ситуації загрожує невизначеності у цілій групі відносин, і за роки незалежності України неодноразовими були звернення до Конституційного Суду України з метою розтлумачити положення нормативного акта, що містить перелічені недоліки. Питання ясності і чіткості нормативного припису виходить далеко за межі звичайних правил законодавчої техніки, оскільки після введення в дію будь-якої норми законодавства взаємодіє у правовому регулюванні з уже чинними положеннями. І це той випадок, коли одна норма здатна спотворити усе існуюче правове поле, що регулює певну групу відносин. Надто важко виправити помилки щодо ясності і чіткості законодавчих формулювань тоді, коли вже сформована правозастосовна і судова практика. Тому проблема ясності і чіткості формулювань нормативно-правового акта пов'язана не тільки з чистотою юридичної мови, а і суттєво впливає на захист прав і свобод людини, від неї залежить те, наскільки правова норма досягне своєї мети правового регулювання, наскільки ідея, закладена законодавцем, буде втілена в життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання чіткості і ясності законодавчих положень у своїх працях висвітлювали П. Гуйван, Н. Артикуца, О. Мусиченко. Дослідження принципу правової визначеності у своїх роботах проводили П. Рабінович, Ю. Матвеева, С. Погребняк, В. Панкратова та інші.

Метою даної статті є розкриття зв'язку між правовою визначеністю як принципом права та вимогою ясності і чіткості законодавчих норм.

Основні результати дослідження. Так як мова виступає основним засобом комунікації людей, передачі інформації, почуттів, вираження думок, мова нормативних актів виступає засобом доведення до суб'єктів правового регулювання правових приписів. Як стверджував Рене Декарт ще у XVII столітті: «Уточніть значення слова і ви позбавите світ від половини непорозуміння та помилок». Відповідні вимоги до норм права були сформульовані ще у перших відомих джерелах права, зокрема у Дигестах Юстиніана, де стверджувалось, що право може і повинно бути визна-

ченим. Відходячи від суто нормативістського підходу до розуміння права, можна стверджувати наступне: через мову нормативного акта здійснюється вплив, регулювання правовідносин таким чином, щоб уявлення про правомірність, справедливість і дотримання невід'ємних людських прав було втілене у нормативному акті і через його загальнообов'язковість і нормативність реалізовувалось на практиці. Право не обмежується законодавчими формулюваннями, однак через мову нормативноправового акта воно доноситься до адресата. В повсякденному житті, керуючись принципом законності, ми можемо підтвердити правомірність або неправомірність власної поведінки тільки з посиланням на правову норму – як прийнято говорити, на «букву закону». А тому зрозумілість і чіткість законодавчих формулювань дає можливість оцінити правомірність власної поведінки в конкретній ситуації, з одного боку, і відповідність сформульованих законом положень конституційним положенням, загальним принципам права, визнаним міжнародним стандартам забезпечення прав і свобод людини. Як складова ясність і чіткість положень нормативних актів розглядається як вимога правової визначеності – загального принципу права.

Аналізуючи загальні принципи права Європейського Союзу, О. Юхимюк зазначає, що принцип правової визначеності відноситься до загальних принципів європейського права ще з 1970-х років [9, с. 54]. Принцип правової визначеності розуміють у широкому і вузькому сенсі. У якому б розумінні не розглядався зазначений принцип – як визначеність нормативно-правових актів (під час правотворчості) або як визначеність не лише на етапі правотворчості, а і правозастосування, – одним із перших завдань реалізації цього принципу вважаємо дотримання зрозумілості, несуперечливості правових приписів, виражених у нормативно-правових актах [7, с. 149]. Зрозумілість, чіткість і ясність є, так би мовити, вихідною, первинною умовою зрозумілості. Адже без її дотримання неможливим є і застосування правової визначеності у повсякденному житті, неможливість встановити зміст правової норми, зміст правового положення, нормативного правила виключає можливість визначеності, однозначності, несуперечливості правозастосування. Отже, ясність і чіткість є необхідним елементом правової визначеності, однак не вичерпується ним і не зводиться виключно до нього.

Семантичний зміст правової визначеності вже був предметом дослідження автора, зокрема досліджувались особливості термінологічного використання цього поняття, стверджувалось, що право повинно бути семантично визначеним, а зміст нових понять, які вводяться у науковий обіг, і їх значення повинно бути уніфікованим. Однак у статті увага приділялась семантичній визначеності самого принципу, а наразі існує проблема більш широкого дослідження однієї з його вимог, зокрема, вимоги чіткості і ясності законодавчих норм [8].

В Україні правова визначеність є недослідженим принципом, зміст якого переважно розкривається через зв'язок з принципом верховенства права. Натомість питання, пов'язані з цим принципом, є актуальними для України, що підтверджується активним посиланням на нього у судовій практиці. Наприклад, у рішенні Конституційного Суду України № 5-рп/2005 від 22.09.2005 зазначається, що із конституційних принципів рівності і справедливості випливає вимога визначеності, ясності і недвозначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування у правозастосовній практиці і неминуче призводить до сваволі. Відповідне формулювання також продубльовано у рішенні цього суду № 3-рп/2016 від 08.06.2016.

Питанням належного формулювання положень нормативних актів приділялась увага ще радянськими вченими. Вони підкреслювали зв'язок між формою і змістом нормативного положення і вказували на необхідність дотримання максимальної відповідності між ними. «Офіційний державний документ (закон, указ, декрет, постанова тощо), який зосереджує і закріплює правові норми, є виявом зовнішньої форми існування змісту правової норми. Формальна визначеність права виступає в якості носія змісту і звідси необхідного доповнення до його нормативності» [1, с. 94-95].

Аналізуючи вимоги до нормативно-правових актів у проєкті Закону України «Про нормативно-правові акти», зокрема, вимогу відсутності повторів у законодавстві в межах одного чи різних нормативно-правових актів, внутрішньої узгодженості, логічної побудови, ясності, чіткості, стислості, компактності і послідовності, зрозумілості, І. Шутак зазначає: «закони пишуть не для юристів, а для звичайних людей, тому їх зміст повинен бути зрозумілий. Процес тлумачення відбувається переважно у свідомості людини у вигляді різних внутрішніх інтелектуально-вольових операцій (з'ясування вимог норм), які знаходять вираження ззовні (роз'яснення) у вигляді інтерпретаційного акта, юридичної поради» [11]. Це положення визначає зв'язок між приписом норми права і його адресатом, адже тими, хто втілює ці норми у життя, є громадяни, застосування правових положень має бути органічним, природним, звичним і однозначним для пересічних громадян. Зрозумі-

лий закон формує впевненість у громадян, що відносини врегульовані в однаковий для всіх спосіб, а правові ситуації будуть вирішені прогнозовано.

В ході нормотворчої і правозастосовної практики для забезпечення доступності і зрозумілості нормативно-правового акта були сформульовані наступні правила: викладати текст просто і дохідливо, доступними для розуміння словами, уникати вживання вузькоспеціалізованих термінів в законодавчих актах, адресованих широкому колу громадян; не створювати надто довгих речень і громіздких синтаксичних конструкцій; не зловживати реченнями з кількома ярусами підрядності; уникати негативного або заперечного формулювання, що містить частку «не»; забезпечувати мовну загальнодоступність не на шкоду юридичній точності, уникати вживання вузькоспеціалізованих чи професійних термінів або надавати їм визначення чи пояснення [2]. Значно ускладнює розуміння положень нормативного акта також велика кількість відсилочних норм, що заважає формуванню цілісного уявлення про правовий припис.

Наявність невизначеного закону може створити більше перешкод, аніж його відсутність. Оскільки за відсутності нормативного регулювання в дію вступають інші суспільні регулятори – норми моралі, принципи справедливості і доброчесності, звичай ділового обороту тощо. Маючи невизначений закон, учасники суспільних відносин прагнуть віднайти в ньому прихований зміст, вдаються до самовільного тлумачення і, як наслідок, виникає суперечлива правозастосовна практика. Такий закон не тільки не виконує свого основного призначення – регулювати суспільні відносини, визначати межі правомірної поведінки. Як зазначав К. Горобець, «авторитетність права полягає у тому, що йому надають перевагу перед іншими можливими підставами для дій, які можуть виникнути під час реалізації того чи іншого життєвого плану» [3, с. 11]. У системі соціальних норм право часто виступає як вище правило, маючи власні уявлення, перебуваючи під впливом норм моралі чи релігійних норм, людина залишає останнє слово за правовою нормою, якою керується беззаперечно, без роздумів над її правильністю. Тобто громадяни керуються не власними уявленнями, бажаннями чи баченням, а приймають існуюче правило, визнають його обов'язковість і керуються ним. Відсутність такого авторитету викликає неповагу до букви закону, створює умови для розвитку тіньових відносин, коли легше, простіше і зрозуміліше двом контрагентам порозумітись без використання правових механізмів. Така загрозлива ситуація спричиняє негативний вплив на стан соціально-економічних відносин, не кажучи вже про правові проблеми. Отже, загроза від недотримання принципу правової визначеності щодо ясності закону є значно серйознішою, аніж просто невизначеність щодо регулювання конкретної правової ситуації або помилка у законодавчому формулюванні. «Вирішальне значення в сенсі гарантування визначеності норми права надається не буквальному її змісту, а якісним характеристикам правових приписів», – зазначає П. Гуйван [4, с. 133]. Автор розглядає проблему ясності, на перший погляд, суто технічну, глибоко, оскільки «визнання того, що закони можуть мати різну міру ясності, потягло б за собою ще одне визнання – закони можуть мати різний ступінь ефективності, неясний законодавчий акт фактично менше є законом, ніж ясний... очевидно, що заплутане і непослідовне законодавство може зробити законність недосяжною без несанкціонованого внесення змін, які саме послаблюють законність» [4, с. 134].

На підтримку цієї думки виступає і Н. Артикуца. «Помилки законотворця можуть негативно вплинути на правосвідомість і праворозуміння громадян, викривити уявлення про справедливість, рівність громадян перед законом, демократичні та гуманістичні принципи, викликати зневіру і навіть неповагу до закону (законодавчої влади, держави, яка встановлює «несправедливі або дефектні закони»)». Серед параметрів якості нормативно-правового тексту автор називає офіційний характер, максимальну точність і однозначність, зрозумілість і ясність викладу, стислість, стандартизованість, сувору нормативність, логічність, стилістичну однорідність, емоційно-експресивну нейтральність, відсутність індивідуально-авторських рис [2, с. 47].

Вище вже зазначалось, що питання про те, що незрозумілий і нечіткий закон створює умови для його довільної інтерпретації, для самовільного пошуку його істинного змісту. А у випадку, коли таке самовільне тлумачення здійснюється суб'єктом, наділеним владними повноваженнями, взагалі мова йде про свавілля чи перевищення повноважень. Однак у процесі інтерпретації слід пам'ятати, що норма, зміст якої незрозумілий, не є відокремленою від інших правових норм, є частиною системи правового регулювання, тому її інтерпретація має відбуватись з врахуванням існуючих загальних положень права, норм Конституції, правових принципів та правових понять. Як зазначає В. Косович, нормативна інтерпретація принципів, які закріплені у нормативно-правових актах, має відбуватися відповідно до доктринального розуміння основоположних принципів права

з урахуванням галузевої специфіки нормативно-правових актів [5, с. 7]. За умов, коли положення норми сформульовані чітко і зрозуміло, імперативно або в диспозитивний спосіб, однак зі зрозумілими варіантами поведінки, це суттєво спрощує розуміння для пересічних громадян, які не мають фахової юридичної освіти. Саме тому чіткість і зрозумілість припису не викликають потребу у подальшому зануренні у правові тонкощі тих, для кого це не є професійною діяльністю. Нормативна інтерпретація все ж має здійснюватись фахівцем відповідної галузі, які володіють необхідними знаннями і використовують юридичну термінологію. Про це у своєму дослідженні зазначала Ю. Матвеева «Якщо правова визначеність у правових системах загального права не забезпечується за допомогою ясності, чіткості та доступності законодавчих положень, вона досягається судовою діяльністю шляхом аналогічного застосування подібних рішень суду, а також дотриманням правил належної правової процедури – процесуальних аспектів та принципів судового розгляду» [6, с. 35].

Неналежну якість і чіткість правових положень пов'язує з проблемою неналежного виконання нормативно-правових актів В. О. Панкратова: «однією з причин неналежного виконання нормативно-правових актів є їх невизначеність, відсутність практики уточнення положень, які викликають труднощі. Чинне законодавство потребує удосконалення, у зв'язку з чим особливу актуальність набуває конкретизація юридичних норм, яка значною мірою забезпечує точність, визначеність та узгодженість нормативно-правових актів» [10, с. 36]. Оскільки право складає розгалужену і взаємоузгоджену систему правових норм, будь-які правовідносини врегульовуються рядом правових положень і норм. Правовий статус особи, територіальні особливості, ступінь правових зв'язків визначаються загальними положеннями законодавства. Тому для правозастосування важливим є взаємозв'язок правових приписів, які як злагоджений механізм мають працювати, забезпечуючи правопорядок.

Висновки. Ясність, чіткість і недвозначність правових положень є вимогою правової визначеності, однак не зводиться виключно до неї. Для забезпечення ясності і зрозумілості нормативних формулювань можна виділити засоби, умовно поділивши їх на дві групи: засоби лінгвістичного характеру, які визначають зрозумілість і доступність тексту для сприйняття загалом – простота речень, уникнення повторів, тавтологій, нагромаджень синтаксичних конструкцій, надмірне використання заперечень тощо; та ті, які ускладнюють саме юридичний текст – вживання іншомовних термінів, надмірне вживання суто юридичної термінології і скорочень, великої кількості відсиловних норм, що не дають цілісного розуміння юридичного тексту. Відсутність ясності і чіткості викликає неоднозначність у правозастосуванні, створює умови для спотворення істинного змісту правової норми, мета, яку переслідував законодавець, залишається недосягнутою, правова визначеність втрачається. Відсутність правової визначеності у вигляді чіткості і ясності правових приписів наносить шкоду авторитету права як регулятора суспільних відносин.

Список використаних джерел

1. *Алексеев С. С.* Социальная ценность права в советском обществе. М. : Юрид. лит., 1971. – С. 223.
2. *Артикуца Н.* Ясність и зрозумілість правових норм як передумова демократичного правопорядку // Людина, суспільство, держава: публічно-правовий аспект. С. 47-49.
3. *Горобець К.* Принципи права й авторитетність: міркування щодо нормативності // Право України 2017. № 7. С. 9-19.
4. *Гуйван П. Д.* Якість закону як елемент визначеності правової норми// Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2017. № 28. С. 132-136.
5. *Косович В.* Принципи права, принципи правотворчості та принцип у нормативно-правових актах // Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2016. Випуск 63. С. 3-9.
6. *Матвеева Ю.* Статична та динамічна концепції правової визначеності // Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2018. Том. 2 С. 34-38.
7. *Мусиченко О.* Зрозумілість і чіткість закону як складова частина принципу правової визначеності в практиці Європейського Суду з прав людини // Visegrad Journal of Human Rights. 2016. № 1 /2. С. 149-154.
8. *Огнев'юк Г. З.* Семантичне значення терміна «правова визначеність». Судова апеляція. 2017. № 3(48). С. 6-13.
9. *Панкратова В. О.* Роль принципу правової визначеності у процесі правозастосування // Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2015. Серія Право. Випуск 33. Том 1. С. 35-38.
10. *Юхимюк О.* Еволюція системи загальних принципів права Європейського Союзу// Історико-правовий часопис. 2016. № 1 (7). С. 53-57.
11. *Шутак І.* Юридична техніка і технологія: теорія та практика застосування // Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2016. Випуск 63. С. 37-45.

References

1. *Alekseev S. S.* Sotsyalnaia tsennost prava v sovetskom obshchestve. M. : Yuryd. lyt., 1971. – 223.
2. *Artykutsa N.* Yasnist y zrozumilist pravovykh norm yak peredumova demokratychnoho pravoporiadku // Liudyna, supilstvo, derzhava: publichno-pravovyi aspekt. S. 47-49.
3. *Horobets K.* Pryntsypy prava y avtorytetnist: mirkuvannia shchodo normatyvnosti // Pravo Ukrainy 2017. № 7. S. 9-19.
4. *Huivan P. D.* Yakist zakonu yak element vyznachennosti pravovoi normy// Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Yurysprudentsiia. 2017. № 28. S. 132-136.
5. *Kosovych V.* Pryntsypy prava, pryntsypy pravotvorchosti ta pryntsyp u normatyvno-pravovykh aktakh // Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii: yurydychna. 2016. Vypusk 63. S. 3-9.
6. *Matveieva Yu.* Statychna ta dynamichna kontseptsii pravovoi vyznachennosti // Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky. 2018. Tom 2, s. 34-38.
7. *Musychenko O.* Zrozumilist i chitkist zakonu yak skladova chasyna pryntsypu pravovoi vyznachennosti v praktytsi Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny // Visegrad Journal of Human Rights. 2016. № 1 /2. S. 149-154.
8. *Ohneviuk H. Z.* Semantychne znachennia terminu «pravova vyznachennist». Sudova apeliatsiia. 2017. № 3(48). S. 6-13.
9. *Pankratova V. O.* Rol pryntsypu pravovoi vyznachennosti u protsesi pravozastosuvannia // Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. 2015. Serii Pravo. Vypusk 33. Tom 1. S. 35-38.
10. *Yukhymyuk O.* Evoliutsiia systemy zahalnykh pryntsypiv prava Yevropeiskoho Soiuzu// Istoryko-pravovyi chasopys. 2016. №1 (7). S. 53-57.
11. *Shutak I.* Yurydychna tekhnika i tekhnolohiia: teoriia ta praktyka zastosuvannia // Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii yurydychna. 2016. Vypusk 63. S. 37-45.

Огнев'юк Г. З. Ясність та чіткість законодавчих положень як вимога правової визначеності

Стаття присвячена висвітленню однієї з вимог правової визначеності – вимоги ясності і чіткості законодавчих положень. Стверджується, що питання ясності і чіткості нормативного припису виходить далеко за межі звичайних правил законодавчої техніки, вона визначає, наскільки зміст правової норми визначений зрозуміло для пересічних громадян, наскільки правова норма досягне мети правового регулювання і наскільки правильно буде зрозуміла і застосована. Стверджується, що ясність і чіткість правової норми є складовою принципу правової визначеності, що підтверджується активним посиленням на нього у судовій практиці. Сформульовано висновок, що зрозумілий закон формує впевненість у громадян, що забезпечено універсальність правового регулювання, а правові ситуації будуть вирішені прогнозовано.

Ключові слова: правова визначеність, законодавча техніка, чіткість і ясність норми, передбачуваність.

Ogneviuk G. Z. Clarity and legibility of legal norms as an element of legal certainty

The article analyzes links between the clarity and legibility of legal norms and the legal certainty principle. It is stated that clarity and legibility are not only the characteristics of legal norms and the requirements of legal technique. It is also a significant element for the legal certainty principle, which influences on how legal regulation will achieve its goal. Each legal norm has a content and an external form, the form should be clear and apparent not only to the lawyers and judges but also to the people, who should understand the content clearly to behave in accordance with it. In case of uncertainty legal norms are differently applied by people. They are unclear to understand what is prohibited or approved by law. This leads to the reduction of authority of the legal regulation and stimulates a person to interpret the norm in his own way. The universality and stability of legal regulation reduces thereby.

So clarity and legibility are far from being only the technique characteristics of legal form, they influence significantly the process of application of legal norm. There should be no special education provided for average citizen to understand the meaning of law, which he is due to obey. In order to provide a full and universe regulation the law should be clear and understandable. In this case citizens receive predictability and show respect for the law.

Apart from the clarity and legibility legal certainty principle provides accessibility of legal regulation; restriction of the discretionary powers; binding nature of the court decision; prohibition retrospective action of legal norms and others.

It is underlined that the problem of clarity and legibility of legal act significantly influences the protection of human rights and freedoms and it depends on how legal norm would get the aim of its regulation and in what way the idea incorporated by the legislator would be realized.

In order to provide clarity and legibility there are two groups of instruments that should be provided – general linguistic and juridical. Linguistic instruments includes simplicity of formulation, avoidance of iteration, tautology, accumulation of syntactic construction, excessive use of denial in formulation of legal norms. The second group – juridical instruments – provide rare use of specified legal terminology, limited use of reference norms that doesn't give an integral understanding of legal rule. Such cases attack legal certainty principle.

Keywords: legal certainty, legal technique, clarity and legibility of norm, predictability.

DOI: 10.33663/2524-017X-2020-11-33